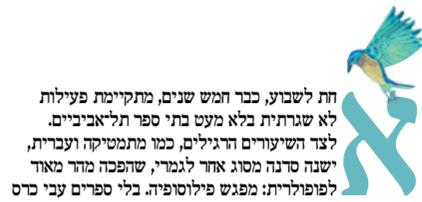

סליחה על השאלה

תהיות על אלוהים ודילמות מוסריות על זהות, משפחה ולפעמים גם על פיצה: במפגשי פילוסופיה שמנחה ד"ר קרן סדן, ילדים בני חמש מהרהרים על משמעות הקיום באמצעות ציורים, סיפורים וסרטונים. "המחשבות של הילדים הן מחשבות פילוסופיות עמוקות", אומרת סדן, שהביאה לארץ את התחום היישר מארה"ב. "אין ילד שלא מתעסק בחיים ובמוות, הם משחקים במגרש החשיבה, ואנחנו צריכים לתת לעולם הפנימי שלהם ביטוי"

// אריאל הרוביץ

אחת לשבוע, כבר חמש שנים, מתקיימת פעילות לא שגרתית בלא מעט בתי ספר תל-אביביים. לצד השיעורים הרגילים, כמו מתמטיקה ועברית, ישנה סדנה מסוג אחר לגמרי, שהפכה מודר מאוד לפופולרית: מפגש פילוסופיה. בלי ספרים עבי כרס וכלי טיעונים לוגיים סבוכים, דנים התלמידים בסיפור ילדים שמעלה דילמות על זהות, חברות או אושר. המפגשים הללו, אומרת יוצרת התוכנית והמנחה ד"ר קרן סדן, עונים על צורך קיומי בסיסי של ילדים להעלות תהיות קיומיות שמעסיקות אותם, אבל בעיקר מאפשרים להם לשחק באופן שונה, לא רק במגרש החול.

סדן הגיעה אל התחום הייחודי הזה לאחר שסיימה דוקטורט בפילוסופיה בניו-יורק. "התחלתי לברר מה אנשים עושים עם פילוסופיה מחוץ לאקדמיה", היא מספרת, "ומצאתי שני תחומים: ייעוץ פילוסופי, ופילוסופיה עם ילדים. ייעוץ לא התאים לי. הדגשתי שאני צריכה יותר כדי לדבר עם אנשים מבוגרים על דברים מהותיים בחיים שלהם. אז נשארתי עם הרעיון של ילדים. בשלב מסוים חורתי לארץ כדי לכתוב את הדוקטורט, ובמקרה פגשתי מישהי שעבדתי אצלה בעבר, וכיהנה כראש מחלקת הגיל הרך בעיריית תל-אביב. הצעתי לה להכין תוכנית פילוסופיה לגני הילדים, ומכיוון שלא ידעתי אז הרבה על התחום, נסעתי לחו"ל כדי ללמוד אותו. כשחזרתי לארץ הגשתי לה תוכנית מסודרת, ומשם זה התגלגל".

דברים שרואים מקאנט

"פילוסופיה לילדים" החלה להתפתח כתנועה חינוכית בשנות השבעים בארצות הברית, ביוזמתו של מתיו ליפמן, מרצה לפילוסופיה באוניברסיטת קולומביה. ליפמן הבחין שמיומנויות החשיבה של הסטודנטים לוקות בחסר, ושערי שיעור חשיבה ביקורתית ומורכבת כבר בשלב מוקדם תכין אותם לחיים הבוגרים בצורה טובה יותר. כך למשל סבר שלוגיקה ניתנת ללימוד כבר בגיל בית הספר. הוא הקים מכון פילוסופיה לילדים, והחל לפתח טקסטים ושיטות לימוד שמנגישות את התחום.

סדן עצמה מעדיפה את המושג "פילוסופיה עם ילדים" ולא "ילדים", וכך נקרא גם אתר האינטרנט שלה, שבו היא מציעה מגוון של הרצאות ומאמרים בתחום. "אני מדברת על ילדים שעושים פילוסופיה, לא על פילוסופיה שמתאמת לילדים", היא מבהירה. "כשליפמן התחיל את הפרגוניה הזו, הוא יצר מבנה קלאסי של מפגש והציע שורה של עקרונות יסוד. אני מתחברת לרעיון שהילדים הם אלו שקובעים את נושא המפגש. אני מגיעה לגן עם סיפור מוכן, אבל הילדים ישאלו שאלות ומתוכן נבחר אחת שנדבר עליה. עיקרון אחר הוא שהטקסט שנקרא יחד מתאים ורלוונטי לילדים, ושיש בו רעיונות פילוסופיים. "אנחנו יכולים לדבר על אושר, על זהות, על זמן, על ידע. האם אפשר לדעת משהו בוודאות? מה ההבדל בין לחשוב שאני יודע ובין לדעת בביטחון מלא? הנושאים יכולים לעלות מתוך סרטון ביוטיוב או מתוך ספר ילדים, שזו הדרך המועדפת עליי. זה לא שאנחנו יושבים וקוראים אפלטון או דקארט".

אתר הספרים שסדן עובדת איתם, למשל, הוא "יפה הקטנה" מאת אנתוני בראון. "הספר מספר על גורילה בגן החיות, שהיה עצוב ונוקק לחבר. אז הביאו לו חתולה, יפה, והם היו מאושרים יחד. יום אחד הם ראו סרט – אם מסתכלים טוב בציורים רואים שזה 'קינג קונג' – והגורילה התעצבן, ושבר את הטלוויזיה. עובדי גן החיות באו בכעס, ואיימו עליו שייקחו ממנו את יפה, אז היא אומרת שהיא זו ששברה את הטלוויזיה, וכך הספר מסתיים. "סיפור כזה מציף המון שאלות: על חברות, על הפחד לאבד אותה, על אמת ושקר. הילדים ייקחו את זה לאן שהם ירצו. מפגש בגן בנוי כך שאני קוראת את הטקסט, והם מציירים ושואלים שאלות. במפגש אחריו נעשה פעילות סביב הסיפור, ואז נדבר על אחת השאלות שעלו. בסוף המפגש תמיד יש רפלקסיה, ונשאל אם הקשבנו ואם חשבנו. אני שם בעיקר כמנחה, השאר זה הם. אני רק רואת לטמון את הורעים לחשיבה הקישורית הזו, אבל אני לא מלמדת אותם מהו מוות או מהו מוסר. זה גם אחד הדברים שמתסכלים את הילדים, הם רוצים לדעת את התשובה בסוף, לדעת מה אני חושבת."

עידוד חשיבה ביקורתית תכין לחיים בוגרים. מתוך ליפמן

< אבל אני לא מתערכת, הכול בא מהם".
האם כשאת מלמדת את משלבת את התייחסות למושגים פילוסופיים של הוגים מסוימים?

רעיון שמתקשר לתורת האריאיות של אפלטון, למשל, אבל אני לא אקרא לזה כך. אם אני ואתה נדבר על תועלתנות אבל לא נגדיר את השיח כמושגים הללו, ולא נצטט את ג'ון סטיוארט מיל או פילוסופים אחרים, לא יודע שמישהו כבר כתב את זה. אין ספק שאנחנו לומדים ממקסטים, אבל אני עוברת עם ילדים שמטבע הדברים נמצאים בשלב הרבה יותר ראשוני. בכיתות גבוהות יותר לפעמים אני מוכיחה מושגים מסוימים, בעיקר בלוגיקה, כמו 'סתייה' ו'טאוטולוגיה', ולעיתים נדירות גם נקרא טקסטים פילוסופיים ממש. אבל ככלל, זה לא הרעיון.

"כשאתלחתי לעסוק בפילוסופיה עם ילדים קראתי סקסט של אחת מן המובילות בתחום. היא פרסמה שיחה שלה עם ילדים וסידרה אותה בשני טורים. באתר היא כתבה את מה שהילדים אמרו, ולידי הוסיפה: וקארט אומר כך, קאנט אומר כך, וכן הלאה. המחשבות של הילדים הן מחשבות פילוסופיות עמוקות גם אם הם לא קוראים טקסטים של הוגים מפורסמים".

אפשר לחשוב

במשך כחמש שנים לימדה סדן בנגי ילדים בתל-אביב ("יכתי' להיות כמעט בכל אזור ולהכיר את כל האוכלוסיות, וזה כשלעצמו היה מרשים"), בתוכנית שזכתה למימון של העירייה. לאחרונה עברה ללמד בבתי ספר יסודיים. "מלכתחילה רציתי לעבוד עם ילדי הוגן, בגלל חוויה טראומטית שהייתה לי כשלימדתי בניירויק", היא מפרת. "כשכתבתי את הורקוטוט, לימדתי קודם חובה בפילוסופיה בקולג', לטוונטיים למנהל עסקים. הם כמובן לא רצו לשבת שם. אני זוכרת שהם אפילו שומעת אותם אומרים: 'אני חושבת כמו אריאל, אבל אני גם מוסיפה משהו', או 'אני קצת חושבת כמוהו, וקצת לא'. אלה דקויות מתקדמות מאוד לגילם".

מבחינת סדן, החשיבה הפילוסופית אינה פעולה שאדם עושה לבדו, אלא היא תמיד משותפת. "כש'למדתי' לתואר ראשון באוניברסיטת תל-אביב, אחד המרצים

חשוב על רעיון מתורת האריאיות אפלטון

ילדים שעד לפני חודשים היו בגן מאמצים חשיבה אחרת לגמרי ברגע שהם מגיעים לכיתה א'. תרבות שלנו, בית ספר נתפס כמקום שלומדים בו: ילד שעולה לכיתה א' מקבל ילקוט, אומרים לו שהוא הולך ללמוד, ויש שולחן וכיסא וחוברות עבודה. זה שמעשע ומעצב, כי מה זה אומר על מה שהיה עד עכשיו בגן לא לומדים?"

איך הילדים מנובים לשיעורי הפילוסופיה?

"באופן חיובי מאוד. כשלימדתי בגן היו ילדים שחיכו לי בשער, שאמרו להורים שלהם שאת היום הזה הם לא מוכנים לפספס. לאורך השנה אני רואה איך החשיבה שלהם מתחדדת, איך הם נפתחים לסוג אחר של שאלות. הרעיון של שאלה פילוסופית מעסיק אותם מאוד. במפגשים בגן אני מגדירה זאת כשאלה שאין לה תשובה בגן הטקסט, ויש לה הרבה תשובות אפשריות. זו הגדרה בסיסית מאוד, אבל הגננות וההורים מספריים שהילדים נהנים לבחון אם השאלה שהם שואלים היא פילוסופית או לא. אחת האמהות סיפרה לי שכאשר בעלה ביקש מהבן לסדר את החדר, והוא לא עשה זאת, הוא שאל אותו 'למה לא סידרת את החדר?', והבן ענה: 'זו באמת שאלה פילוסופית'. הם כל הזמן משחקים עם זה.

"לאורך השנה אנחנו עושים משחק בניורים שדרכם שואלים שאלות. אנחנו פורסים את הציונים על הרצפה ומתחילים ליצור הקשרים. כך הם רואים שהשאלה של אריאל דומה לשאלה של קרן, ושמים אותן זו

ליד זו. בכל פעם מחדש אני נדהמת מהיכולת שלהם לקשר, לסווג, להבין, ולפעמים גם לסדר את השאלות בעצמם, כלי שאני מתערבת. גם התשובות שלהם הולכות ונעשות מורכבות יותר ככל שהשנה מתקדמת. אני שומעת אותם אומרים: 'אני חושבת כמו אריאל, אבל אני גם מוסיפה משהו', או 'אני קצת חושבת כמוהו, וקצת לא'. אלה דקויות מתקדמות מאוד לגילם".

מבחינת סדן, החשיבה הפילוסופית אינה פעולה שאדם עושה לבדו, אלא היא תמיד משותפת. "כש'למדתי' לתואר ראשון באוניברסיטת תל-אביב, אחד המרצים

"מדדים איך ילדים שיעד לפני חודשים היו בגן מאמצים חשיבה אחרת לגמרי ברגע שהם מגיעים לכיתה א'. הילד מקבל ילקוט, אומרים לו שהוא הולך ללמוד, ויש שולחן וכיסא וחוברות עבודה. זה שמעשע ומעצב, כי מה זה אומר על מה שהיה עד עכשיו בגן לא לומדים?"

פילוסופיה כחכמה האהבה. עמנואל לוינס צילום: נטי אימינס

שאלה פילוסופית היא נצחית וגם נכשוית. ד"ר קרן סדן

שלי דימה את עצמו לפיל שהולך ביעד ומודיר את כל העצים מסביב עם חרוק שלו. העצים הם כמובן שאר הפילוסופים, והוא 'מוריד' אותם. מעולם לא התחברתי מקבל ילקוט, אומרים לו שהוא הולך ללמוד, ויש שולחן וכיסא וחוברות עבודה. זה שמעשע ומעצב, כי מה זה אומר על מה שהיה עד עכשיו בגן לא לומדים?"

איך הילדים מנובים לשיעורי הפילוסופיה?

"באופן חיובי מאוד. כשלימדתי בגן היו ילדים שחיכו לי בשער, שאמרו להורים שלהם שאת היום הזה הם לא מוכנים לפספס. לאורך השנה אני רואה איך החשיבה שלהם מתחדדת, איך הם נפתחים לסוג אחר של שאלות. הרעיון של שאלה פילוסופית מעסיק אותם מאוד. במפגשים בגן אני מגדירה זאת כשאלה שאין לה תשובה בגן הטקסט, ויש לה הרבה תשובות אפשריות. זו הגדרה בסיסית מאוד, אבל הגננות וההורים מספריים שהילדים נהנים לבחון אם השאלה שהם שואלים היא פילוסופית או לא. אחת האמהות סיפרה לי שכאשר בעלה ביקש מהבן לסדר את החדר, והוא לא עשה זאת, הוא שאל אותו 'למה לא סידרת את החדר?', והבן ענה: 'זו באמת שאלה פילוסופית'. הם כל הזמן משחקים עם זה.

"לאורך השנה אנחנו עושים משחק בניורים שדרכם שואלים שאלות. אנחנו פורסים את הציונים על הרצפה ומתחילים ליצור הקשרים. כך הם רואים שהשאלה של אריאל דומה לשאלה של קרן, ושמים אותן זו ליד זו. בכל פעם מחדש אני נדהמת מהיכולת שלהם לקשר, לסווג, להבין, ולפעמים גם לסדר את השאלות בעצמם, כלי שאני מתערבת. גם התשובות שלהם הולכות ונעשות מורכבות יותר ככל שהשנה מתקדמת. אני שומעת אותם אומרים: 'אני חושבת כמו אריאל, אבל אני גם מוסיפה משהו', או 'אני קצת חושבת כמוהו, וקצת לא'. אלה דקויות מתקדמות מאוד לגילם".

מבחינת סדן, החשיבה הפילוסופית אינה פעולה שאדם עושה לבדו, אלא היא תמיד משותפת. "כש'למדתי' לתואר ראשון באוניברסיטת תל-אביב, אחד המרצים

פילוסופיים. קח למשל את המושג 'פיר' – הוגנת היא אחר המושגים המסוריים את החיים שלהם, וכך גם המושג של סמכות, כשהם אומרים: 'אתה לא מחליט עליי'. יש מאחורי זה מחשבות מאוד עמוקות. לי חשוב לתת מקום לשאלות האלה, שברוך כלל לא נותנים להן מקום – לא ככה, לפחות, לא כשיושבים ומדברים על זה חושבים יותר".

יש גם תלונות שזה לא מעשע יותר משהו?

"בוודאי. וזה מצחיק כי אנחנו עושים כל כך הרבה דברים לא מעשיים בחיים שלנו, וכנראה יש בהם צורך. אני חושבת שאחד הערכים שהפילוסופיה מעניקה לנו הוא חוסר פרקטיות. אני חושבת שדווקא בעולם שלנו, עם כל האינסוף שהוא מציע, המעשיות לא רלוונטיות. אחת ההגדרות האהובות עליי לשאלה פילוסופית היא שמדובר בשאלה נצחית וגם עכשווית. נרצה או לא נרצה, יהיו שאלות שהתחלנו לחשוב עליהן בגיל צעיר, והן ילכו איתנו עד המוות. אלה שאלות לכל החיים, והדבר היחיד שאפשר לעשות מולן הוא לפתח את היכולת לחיות עם השאלה. לילדים יש שאלות ברצון, ואם אנחנו לא מאפשרים להם להתחבר אליהן, אנחנו לא מאפשרים להם להיות הם עצמם. חלק גדול מעולמם הפנימי לא מקבל ביטוי בחוץ, ובמובן מסוים פשוט הולך לאיבוד, כי הם נהיים נורא 'פרקטיים'. "כשאנחנו מתעלמים מכך, אנחנו מחסירים מהם כלים לחיים, מכיוון שהשאלות האלה נוקשות ברלת שלהם חיים בכלל? לא אני זו ששתלתי לו את השאלה הזו בראש. השאלה חוו מצניקה לו, ובענייני לעצור את החשיבה הפילוסופית ואת התהיות ואת ההיאלוג זה לבגוד באמון של הילדים בנו, משום שזה חלק מאוד מרכזי מאופן שבו הם חיים".

סדן מלמדת כאמור גם בכיתות מתווננים וגם בכיתות רגילות, עד כיתה ג'. בגילאי תיכון יש תוכנית ילדים בפילוסופיה מטעם משרד החינוך בחלק מהתיכונים ברחבי הארץ, אבל סדן לא בטוחה.

"השאלות נוקשות ברלת שלהם מדי פעם. כשילד אומר לי: 'אבל למה אנחנו חיים בכלל?', לא אני שתלתי לו את השאלה הזו בראש. השאלה הזו מצניקה לו לעצור את החשיבה הפילוסופית, את התהיות ואת היאלוג, זה לבגוד באמון של הילדים בנו, וזה חלק מאוד מרכזי מהאופן שבו הם חיים"

שאלות על חברות ועל אמת ושקר. הספר "מה הקטנה" מאת אנתוני בראון

שצריך לשגן פילוסופיה לקראת בחינת הבגרות. "אני, שאהבת פילוסופיה, לא הייתי רוצה שישבו בכיתה ילדים שלא רוצים ללמוד את זה", היא אומרת. "נהדר שיש אפשרות כזו לילדים שרוצים ללמוד את הנושא, אבל אני לא בטוחה שפילוסופיה צריכה להיות חלק מן ההשכלה של תלמידי ישראל וקוקים לה – שכמו שהם לומדים טרגדיה יוונית בשיעור ספרות, כך הם ילמדו עדיאלוג אפלטוני.

לא מעניין אותי מה הילדים האלה יהיו בעתיד.

הגישה של מערכת החינוך, שעוסקת ברמות הבוגר של בית הספר וכמה שהילדים צריכים לדעת בהמשך החיים, לא מעסיקה אותי. אני מתעניינת בילדים כפי שהם עכשיו. בראש ובראשונה, הרגישות הפילוסופית, ההבנה שחלק בסיסי מהאופן שבו ילדים מבינים את העולם, את עצמם ואתנו הוא דרך תהיות פילוסופיות. יש להם יכולת להיות חובה, כי היא זכות: הוכחת להתמודד באופן עמוקי יותר עם העולם".

את מרגישה שאני גם לומדת מילדיהם?

"כל הזמן. הרבה פעמים קורה שהם אומרים משהו מעולה ואי שחבתי עליי. אני לומדת להתעניין, להיות שקועה בתוך משהו. אני זוכרת שעשיתי מפגש עם כיתות ה' על נושא שחשבתי שהוא בנאלי, אבל הם בעצם איך פעם לא רנו בו ברצינות, ואחד כך הם התחננו שנעשה את המפגש הזה שוב. זה הסיפור המכונן על ארם שנמצא על ספינה טובעת, ומתמול מזולו ומגיעה סירת הצלה, ויש עליה רק עוד שישה מקומות, אבל הם שבעה אנשים. הילדים התלהבו מאוד מדיון הזה. מה שהפך אותו למעניין הוא שהם היו חייבים להגיע להסכמה, ליצור קונצנזוס, וזה תרגיל שממנו התחלנו לדבר על אתיקה, ועל כך שאתיקה דורשת מאתנו קריטריונים מסוימים לקבלת החלטות מוסריות. זה היה קסום. בכלל, אני מרגישה שהפכתי להיות אדם אחרי לגמרי בעקבות העבודה עם הילדים".

איך זה קרה?

"בגלל סוג המפגש הזה. אחת ההגדרות של דיאלוג, ההגדרה ההומאנית, היא שהדיאלוג הוא מפגש עם אנשים במלואם, עם כל האישיות שלהם, עם כל הניואנסים. במפגשים פילוסופיים זה ברור כלל לא כך. עם ילדים, לעומת זאת, אני מרגישה שאני פוגשת אנשים במלואם – ובמקרה הזה הם גם ילדים. פילוסופיה עם ילדים היא מפגש בין חשיבה וקריבה. יש משהו מקסים בלהקשיב לאופן שבו אנשים חושבים על הדברים המהותיים בחיים

מיומנויות החשיבה לוקות בחסר. הרצאה באוניברסיטה

שלהם, כמו חברות, למשל. היום עשיתי פעילות עם ילדים בכיתה ב' על אושר ושומה, ושאלתי אותם מה הופך אותם לשמחים. הילדים היו נוכחים מאוד בשיעור, כי זה העולם שלהם. ילד אחד אמר שפיצה משמחת אותו, אחר אמר כדורגל, אחר אמר לחבק את אימא או להגן על אח שלי. זה מדהים, כי זה הם. זה לא שיעור מתמטיקה, זה שיעור עליהם, הכי הם שאפשר".

את עבודת הדיקטורט שלה כתבה סדן על הפילוסופית הצרפתייה לוס איריגארי, והיא מוצאת קשר בין הגיגיה ובין העיסוק עם ילדים. "איריגארי ועמנואל לוינס הם הפילוסופים היחידים שמוענים שפילוסופיה אינה אהבת החכמה, אלא חכמת האהבה", אומרת סדן. "לגדול בעולם של פילוסופיה זה לגדול באהבה, ולגדול ביחסים בין-אישיים. מבחינתי זה מה שאנחנו עושים בפילוסופיה עם ילדים. אני מתרגשת מעך שילד אומר שמה שממלא אותו אושר זה להגן על אח שלו, כי ברור לי שהוא לא אומר את זה כדי להרשים אותי – זה באמת מה שהוא רצה להגיד. זו חוויה אחרת לגמרי ממה שמתרחש בלימודי פילוסופיה באוניברסיטה".

מה ההבדל בין האופן שבו את רוצה בנושא בגן ובין הייחן בו בלימודים אקדמיים?

"הנושאים דומים הרבה פעמים. יש לא מעט שאלות פילוסופיות שהן כמעט אוניברסליות, שמעניינות את רוב בני האדם. כך שבסוף של דבר, החוויה הפילוסופית בגן ובאוניברסיטה היא אותה חוויה. אנחנו נוגעים באתם דברים, נהנים מהניסיון לחשוב בצורה כזו, מבינים שאלו נושאים מהותיים לנו, לקיום שלנו. יש הברלים בצורת השיחה, בעושר המילולי, ברוחב היריעה ובקישורים להיסטוריה של הפילוסופיה. למעשה, כולם עושים פילוסופיה, השאלות הגדולות הן אותן שאלות. יש גם שאלות אוטוריות יותר, כאלה שאני עצמי לא אפתח אותן עם הילדים, אבל לפעמים הילדים עצמם יעלו אותן".

מה למשל?

"אחת האמהות סיפרה לי שבנה שאל אותה מה ההבדל בין רעש למוסיקה. זה עניין אותי במיוחד משום שעסקתי בין השאר בפילוסופיה של הלשון, וזו שאלה מאוד חכמה. הרבה פעמים שאלות של ילדים ושאלות של פילוסופים מבוזרים תהיינה דומות מאוד, אך יכולת ההבנה תהיה אחרת. ברוגמה של הילד שאמר ש'יני לא יודע מי זה דני', אני שומעת את העושר והעומק שיש בשאלה הזו. היא ביטא אותה במסגרת היכולת המילוליות שלו, אבל זה עדיין עמוק מאוד." ■

תלונות: dyokan@makorishon.co.il